

Літкевич Д.О.

адвокат,

аспірант кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА, ЩО ВПЛИВАЄ НА ПРАВОВУ МОДЕЛЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси України зумовлюють необхідність запровадження системи заходів, спрямованих на гармонізацію законодавства України у сфері кримінальної юстиції і безпеки із правом Європейського Союзу (далі – ЄС).

Огляд останніх досліджень і публікацій. Розкриттю окремих аспектів права ЄС присвячені роботи О.Д. Крупчана, В.І. Муравйова, К.Б. Пусан, Т.М. Середи, О.М. Синюк, О.Я. Трагнюк, І.В. Яковюка та ін. Варто констатувати недостатню наукову розробленість проблем, пов'язаних із гармонізацією кримінального процесуального законодавства України із правом ЄС.

Формулювання завдання дослідження.

Мета статті – проаналізувати право ЄС як одну з детермінант, що впливає на правову модель кримінальної процесуальної форми.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям стратегічних реформаційних процесів нашої держави став Закон України від 16 вересня 2014 р. «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [6] (далі – Угода про асоціацію з ЄС). Згідно із Преамбулою до Угоди про асоціацію з ЄС [14], Україна бере на себе зобов'язання, зокрема щодо поступової адаптації законодавства України (кримінального процесуального також) до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та ефективного її виконання, серед них: боротьба зі злочинністю та корупцією, з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням теро-

ризму; співробітництво в боротьбі з тероризмом, з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин; правове співробітництво.

Зауважимо, що значне місце в Угоді про асоціацію з ЄС присвячено співробітництву у сфері юстиції та безпеки. Так, відповідно до ст. 20 Угоди про асоціацію з ЄС, боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму передбачає посилення двостороннього та міжнародного співробітництва в цій сфері, зокрема співробітництва на оперативному рівні. Сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які ухвалені ЄС. Співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин (ст. 21) спрямоване на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, зменшення обсягів постачання, торгівлі та попиту на наркотики, боротьбу з наслідками для здоров'я та соціальними наслідками наркозалежності, а також на більш ефективне запобігання відводу хімічних прекурсорів, що використовуються для нелегального виробництва наркотиків та психотропних речовин. Згідно зі ст. 22 Угоди про асоціацію з ЄС, співробітництво сторін спрямовується на вирішення, *inter alia*, таких проблем: а) незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків; б) контрабанда товарів; с) еко-

номічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; d) корупція як у приватному, так і в державному секторі; e) підrobка документів; f) кіберзлочинність. Сторони посилюють двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво із залученням Європолу. Сторони і надалі розвивають співробітництво, *inter alia*, стосовно: a) обміну найкращими практиками, зокрема, щодо методик розслідування та криміналістичних досліджень; b) обміну інформацією відповідно до чинних правил; c) посилення потенціалу, зокрема навчання та, за необхідності, обміну персоналом; d) питань, пов'язаних із захистом свідків та жертв. Сторони віддані ефективному виконанню Конвенції Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. [7] та трьох Протоколів до неї, Конвенції ООН проти корупції 2003 р. [8] та інших відповідних міжнародних документів. За змістом ст. 23 Угоди про асоціацію з ЄС, співробітництво в боротьбі з тероризмом здійснюється з метою запобігання актам тероризму, згідно з міжнародним правом, міжнародним правом щодо захисту прав людини, біженців та гуманітарним правом, а також відповідними нормативними та підзаконними актами Сторін. Зокрема, Сторони домовилися співробітничати на основі повного виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1373 2001 р., Глобальної контртерористичної стратегії ООН 2006 р. [4] та інших документів ООН, а також відповідних міжнародних конвенцій та документів. Зазначені домовленості Сторони реалізують шляхом: a) обміну інформацією щодо терористичних угруповань та організованих груп, які надають їм підтримку; b) обміну досвідом та інформацією про тенденції тероризму та стосовно засобів і способів боротьби з тероризмом, зокрема, допомоги в технічній галузі та навчанні; c) обміну досвідом стосовно запобігання тероризму.

За умов сучасної глобалізації саме ці напрями міжнародного співробітництва набули стратегічного значення, оскільки спря-

мовані на створення загальноєвропейського простору свободи, безпеки і правосуддя, захист держав від загроз, що здатні перешкодити їх подальшому розвитку та становлять небезпеку для всього світу [15, с. 110].

З метою адаптації національного законодавства, що регулює правові відносини у сферах кримінальної юстиції та безпеки, до права ЄС Верховною Радою України ухвалено Закон від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [10], в якому визначено, що адаптація полягає в узгодженні законів та інших нормативно-правових актів України з *acquis communautaire*. Це передбачає необхідність ухвалення законодавства України, створення інституційних механізмів та здійснення відповідних дій як на міжнародному рівні у взаємовідносинах України з ЄС, так і в правопорядку України [9, с. 48].

Євроінтеграційні адаптаційні процеси в Україні відображені в новітньому кримінальному процесуальному законодавстві, передусім у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК), який передбачив низку концептуальних змін, спрямованих на впровадження європейських стандартів захисту прав, свобод та законних інтересів особи у сфері кримінального судочинства, зокрема змін процесуальної форми під впливом досягнень НТП: кардинальна зміна моделі початкового етапу досудового розслідування, зміна порядку здійснення судового провадження, окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, використання технічних засобів фіксації під час здійснення окремих процесуальних дій, запровадження електронного документа, порядку проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, а також дистанційного судового провадження в режимі відеоконференції тощо. Крім того, варто звернути увагу на закони України: «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., «Про прокуратуру» від

14 жовтня 2014 р., «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р., «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р., «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р., «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р., «Про державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р., «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно вдосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р., «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р., «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 р. тощо. Цими законодавчими актами істотно змінено правове регулювання окремих кримінальних процесуальних інститутів із метою імплементації європейських стандартів.

Водночас, як наголошено в Стратегії реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. [11], є системні проблеми у сфері стратегічного планування та в законодавчому процесі, функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів має свої недоліки, наявні системи правової допомоги засвідчили свою недостатню функціональну спроможність, а система правосуддя сьогодні не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні.

Одним із пріоритетних напрямів подальшого реформування кримінального проце-

суального законодавства України є правове «супроводження» боротьби з кіберзлочинністю. Зрозумінням того, що стрімкий розвиток інформаційних технологій поступово трансформує світ; переваги сучасного цифрового світу та розвиток інформаційних технологій обумовили появу нових загроз національній та міжнародній безпеці; поруч з інцидентами природного (ненавмисного) походження зростає кількість та потужність кібератак, вмотивованих інтересами окремих держав, груп та осіб, Указом Президента України від 15 березня 2016 р. №96/2016 затверджена Стратегія кібербезпеки України [13], метою якої є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Відповідно до п. 4.5 зазначеної Стратегії, одним із напрямів гарантування кібербезпеки України є боротьба з кіберзлочинністю, яка передбачає здійснення установами порядку, серед іншого, таких заходів: створення ефективного і зручного контакт-центру для повідомлень про випадки кіберзлочинів та шахрайства в кіберпросторі, підвищення оперативності реагування на кіберзлочини правоохоронних органів, зокрема їхніх регіональних підрозділів; удосконалення процесуальних механізмів щодо збирання доказів в електронній формі, що стосуються злочину, удосконалення класифікації, методів, засобів і технологій ідентифікації та фіксації кіберзлочинів, проведення експертних досліджень; запровадження блокування операторами та провайдерами телекомунікацій визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу) за рішенням суду; унормування порядку внесення обов'язкових до виконання операторами та провайдерами телекомунікацій приписів про термінове фіксування та подальше зберігання комп'ютерних даних, збереження даних про трафік; врегулювання питання можливості термінового здійснення процесуальних дій у режимі реального часу із застосуванням електро-

них документів та електронного цифрового підпису; упровадження схеми (протоколу) координації правоохоронних органів щодо боротьби з кіберзлочинністю; підготовка суддів (слідчих суддів), слідчих та прокурорів для роботи з доказами, що стосуються злочину, отриманими в електронній формі, з урахуванням особливостей кіберзлочинів; запровадження особливого порядку зняття інформації з каналів телекомунікацій у разі розслідування кіберзлочинів; підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів. Аналіз наведених заходів дозволяє зробити висновок, що окремі з них спрямовані саме на оптимізацію процесуальної форми досудового розслідування та судового розгляду кіберзлочинів, незважаючи на їхній перспективний характер. Як правильно зазначено в спеціальній літературі, унормування цих заходів є вкрай необхідним, оскільки, як свідчить практика, розслідування таких злочинів спричиняє низку проблем, що, зокрема, пов'язані: з неможливістю проведення в багатьох кримінальних провадженнях негласних слідчих (розшукових) дій (зважаючи на те, що злочин, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, не є тяжким); зі складністю доказування причетності конкретної особи до вчинення злочину в разі використання комп'ютерного обладнання декількома особами; з неможливістю вилучення слідів злочину у віртуальному просторі; з необхідністю залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій (обшуку, огляду) та залучення експерта для проведення експертиз, спрямованих на збирання доказів; зі складністю виявлення та фіксації слідів злочину в телекомунікаційних мережах, враховуючи легкість їх знищення та зміни комп'ютерної інформації; з короткостроковістю збереження інформації в провайдерів (зокрема, IP-адреса, що дозволяє ідентифікувати місцезнаходження особи, імовірно причетної до вчинення злочину) тощо; зі створенням системи ефективного захисту свідка і потерпілого від загроз, що

пов'язані з їх участю в кримінальному провадженні щодо тяжких і особливо тяжких злочинів [15, с. 115].

Також пріоритетним напрямом у сфері протидії злочинності на території ЄС варто вважати посилення взаємодії органів досудового розслідування і суду України з компетентними органами держав – членів ЄС щодо співробітництва в межах надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах та екстрадиції, запровадження всіх можливих механізмів боротьби з тероризмом. В.І. Борисов та В.С. Зеленецький підкреслюють, що одним із найбільш ефективних є інститут спільних слідчо-оперативних груп. Правовим підґрунтям їх запровадження стали положення ст. 13 Конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах між країнами-членами ЄС від 12 липня 2000 р., якою передбачена можливість утворення уповноваженими органами країн-членів ЄС спільних слідчих груп для провадження конкретних заходів на визначений період часу (за умов наявності відповідної угоди між країнами). Кожна країна може ініціювати утворення такої групи в разі необхідності розслідування транснаціонального злочину [2, с. 362–363].

Важливе місце в системі права ЄС належить таким інституціям, як Європол, Євроюст та Європейська судова мережа (European Judicial Network) (далі – ЄСМ). Європейська судова мережа створена 1998 р. для посилення співпраці у сфері правосуддя та правозастосування в кримінальних справах. «Національні контакти» об'єднано в мережу, покликану забезпечувати двостороннє судове співробітництво. Створення ЄСМ мало велике значення, адже з'явилася система, в якій об'єднуються дані, знання й досвід «національних контактів», встановлюється порядок збирання й обміну даними. 1 липня 1999 р. розпочав роботу Європол – Європейське поліцейське відомство, метою якого стало підвищення ефективності співробітництва компетентних органів у запобіганні та протидії особливо небезпечним злочинам європейського маш-

табу. Рішенням Ради Європи 2002/187/ЮВС створено Євроюст для посилення боротьби з тяжкими злочинами. Призначенням Євроюсту є підтримка та посилення координації і співробітництва національних органів, відповідальних за проведення розслідувань і кримінального переслідування за фактами тяжких злочинів, що зачіпають дві чи більше держав-членів або потребують проведення кримінального переслідування на загальних засадах – виходячи з операцій, які здійснюються органами держав-членів та Європолом, і на базі наданої ними інформації [5].

У контексті заявленої проблематики варто розглянути питання можливості використання досягнень НТП у кримінальному провадженні крізь призму конвенційних принципів дотримання прав людини. 1 червня 2011 р. Україною ратифікований Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах. У ст. 9 цього Протоколу передбачено проведення слухання справи за допомогою відеоконференції, якщо особа перебуває на території однієї країни та має бути допитана як свідок або експерт судовими органами іншої країни, остання має право, якщо особисте прибуття особи на її територію є небажаним або неможливим, запросити проведення слухань у справі в такий спосіб. Сторони можуть на свій розсуд також застосовувати дані положення у відповідних випадках за згодою компетентних судових органів під час дистанційної участі в кримінальному провадженні підозрюваного чи обвинуваченого. У такому разі рішення щодо проведення відеоконференції та спосіб її проведення підлягають погодженню між зацікавленими сторонами (державами) відповідно до національного законодавства та документів. Водночас варто враховувати, що провадження в такий спосіб за участю обвинуваченого або підозрюваного допускається лише за їхньою згодою. У ст. 10 Протоколу закріплена можливість проведення кримінального провадження також за допомогою телефонної конференції.

Відповідно до Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології», ІТ повинні бути інструментом або засобом покращення адміністрування судочинства, полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ): доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи. Комп'ютеризація здатна покращити якість роботи судді, наприклад, за допомогою бази даних із посиланнями на судові рішення, законодавчу базу, наукові праці із правових питань, коментарі до постановлених рішень, а також інші форми обміну знань між судьями. Звернення до послуг ІТ покращує документообіг. Відеоконференцзв'язок може полегшити проведення судових засідань з погляду безпеки та відібрання показань у свідків та експертів. Особливу увагу необхідно приділити тому, щоб конференцзв'язок та відібрання свідчень у такий спосіб не порушували гарантоване право осіб на захист, заохочували використання ІТ із метою посилення ролі судової системи в дотриманні верховенства права в демократичних державах; ІТ не повинні втручатися в повноваження судді та підривати керівні принципи, зазначені в ст. 6 ЄКПЛ [3].

В.В. Білоус зауважує, що велике значення в удосконаленні законодавства у сфері телекомунікацій мають угоди або окремі норми, що стосуються зв'язку, інформатики й інформаційної інфраструктури (наприклад, Будапештська декларація про європейську політику в галузі нових інформаційних технологій 1999 р. та ін.). На думку науковця, упровадження справжнього електронного (віртуального) судочинства передбачає побудову широко розгалуженої системи фіксації не тільки судових процесів, а й способів комунікації учасників судочинства, проведення дистанційного розгляду судових справ, інтегроване функціонування банку даних справ

і судових рішень та інших автоматизованих банків даних, автоматизованих інформаційно-пошукових систем, автоматизованих робочих місць судді, помічника судді, слідчого, експерта, програмно-апаратних комплексів, програмно-технічних комплексів, систем автоматизованого ухваленні рішень, систем підтримки ухвалення рішень і систем підтримки судової експертизи, автоматичного формування статистичної звітності про діяльність судів, розподілу навантаження на суддів тощо [1, с. 101].

Анотація

Стаття присвячена дослідженню права Європейського Союзу як детермінанти, що впливає на правову модель кримінальної процесуальної форми. Наголошується на тому, що євроінтеграційні процеси України зумовлюють необхідність запровадження системи заходів, спрямованих на гармонізацію кримінального процесуального законодавства України із правом Європейського Союзу.

Ключові слова: кримінальна процесуальна форма, право Європейського Союзу, кримінальне провадження.

Анотация

Статья посвящена исследованию права Европейского Союза как детерминанты, оказывающей влияние на правовую модель уголовной процессуальной формы. Отмечается, что евроинтеграционные процессы Украины обуславливают необходимость внедрения системы мер, направленных на гармонизацию уголовного процессуального законодательства Украины с правом Европейского Союза.

Ключевые слова: уголовная процессуальная форма, право Европейского Союза, уголовное производство.

Litkevich D.O. The right of the European Union as determinants influencing the legal model of the criminal proceeding form

Summary

The article is devoted to the study of the law of the European Union as a determinant, influencing the legal model of a criminal procedural form. It is noted that the European integration processes of Ukraine make it necessary to introduce a system of measures aimed at harmonizing the criminal procedure legislation of Ukraine with the law of the European Union.

Key words: criminal procedural form, law of European Union, criminal proceedings.

Список використаних джерел:

1. Білоус В.В. Інноваційні напрями інформатизації судочинства. Сучасні проблеми криміналістики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 11. С. 97–106.
2. Борисов В.І., Зеленецький В.С. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: моногр. / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.

3. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології», прийнятий КРЄС на 12-ому пленарному засіданні (Страсбург, 7–9 листопада 2011 р.). URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_14.doc.
4. Глобальна контртерористична стратегія ООН. Резолюція та план дій (A/RES/60/288), ухвал. Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 р. URL: http://unrcca.unmissions.org/Portals/unrcca/CounterTerrorism/phase_1/3d_expert_meeting/Concept_Note_ru.pdf.
5. Євроюст у системі кримінально-правового співробітництва Європейського Союзу. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3124/>.
6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678–VII від 16 вересня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України № 1433–IV від 4 лютого 2004 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифіковано із заявами Законом України № 251–V від 18 жовтня 2006 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
9. Муравйов В.Б. Зближення законодавства України із правом Європейського Союзу: сучасний стан та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2007. №№ 35–36. С. 46–51.
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України № 1629–IV від 18 березня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.
11. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.: Указ Президента України № 276/2015 від 20 травня 2015 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
12. Резолюція 1373 (2001), схвалена Радою безпеки на 4385-му засіданні, 28 вересня 2001 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_854c16.
13. Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України № 96/2016 від 15 травня 2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом України № 1678–VII від 16 вересня 2014 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
15. Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2 (85). С. 109–122.